

Marina Porras

Doctora en Teoria de la Literatura i Literatura Comparada,
professora d'Humanitats a la UPF i crítica literària.

Aquest document és una primera aproximació per enfocar l'àmbit de llengua i sostenibilitat en el marc de la plenària Mutare 2023.

El document presenta dos blocs. Al primer bloc s'exposa una introducció al concepte de sostenibilitat lingüística i es proposen diverses línies d'enfocament (com s'ha de presentar el tema, quines preguntes es poden plantejar, quins debats ofereix el concepte).

Al segon bloc es tracten possibles àmbits o espais més concrets de debat al voltant del concepte de sostenibilitat lingüística (educació, empresa, territoris de parla catalana, sostenibilitat lingüística i mitjans digitals...).

1. Punt de partida. Introducció al concepte i línies d'enfocament

La sostenibilitat de la llengua

Per què, doncs, no podem postular amb força una moral del manteniment i desenvolupament del multilingüisme, semblant a la del manteniment de les espècies i del medi natural? Per què els grups humans han de deixar de parlar completament les seves llengües d'origen en favor de les més grans? Per què no poden ser prioritzades funcionalment, en la mesura que sigui possible, les llengües en conjunt més febles? Per què no podem salvar el nostre medi ambient lingüístic, ja que som una espècie conscient del problema?

Albert Bastardas,
Cap a una sostenibilitat lingüística

Cal vetllar per la sostenibilitat dels grups lingüístics, per salvaguardar les llengües per als nostres descendents. Els beneficis personals i grupals de la conservació de les llengües (més autoestima, més autoimatge positiva del grup, no avergonyiment de l'origen, etc.), tot i que no fàcilment quantificables, són importants per a la felicitat de les persones, com ens ho demostren molts casos actuals. Els grans grups majoritaris han de tenir una especial ètica sociolingüística, que els guiï en una conducta respectuosa amb la sostenibilitat lingüística.

De la mateixa manera que el desenvolupament sostenible no nega ni el desenvolupament ni la cerca de la millora material de les societats humanes però alhora vol el manteniment de l'equilibri ecosistèmic amb la natura, la sostenibilitat lingüística accepta la poliglòtització i la intercomunicació entre els grups i les persones, però alhora reclama la possibilitat de la continuïtat i el ple desenvolupament dels grups lingüístics humans. Igual com en la sostenibilitat general pensem i actuem per tal de no destruir el nostre mateix context biosfèric i per conservar els recursos naturals dels quals depenem, en la sostenibilitat lingüística volem desenvolupar-nos i intercomunicar-nos sense destruir els recursos lingüístics i culturals que ens constitueixen i ens identifiquen. Des d'una ètica sostenibilista, la diversitat dels modes de comunicació dels diferents grups de l'espècie és clarament un valor a protegir, i no pas com a curiositat antropològica, sinó per la intrínseca i irrenunciable dignitat de les persones i societats humanes.

En l'estudi de la «linguosfera», l'ecologia de les llengües haurà de ser una ecologia d'ecosistemes i de relacions entre ecosistemes, ja que la unitat bàsica no és la llengua, sinó, com diria Gregory Bateson, sempre la-llengua-i-el-seu-context. Fer sostenible una llengua serà fer sostenible un ecosistema sociocultural, equilibrar una organització complexa, en el marc de la qual el codi corresponent pugui disposar d'un nínxol funcional suficient que en garanteixi la (re)producció processual adequada. La

sostenibilitat és clarament ecosistèmica i dinàmica.

El contacte lingüístic sostenible serà aquell que no produeixi exposició o ús lingüístics en llengua al·lòctona a una velocitat i/o pressió en un grau tan alt que faci impossible la continuïtat estable de les llengües autòctones dels grups humans.

Context teòric i antecedents

Els estudis en el camp ecolingüístic o de l'ecologia de les llengües, històricament, s'havien inspirat fonamentalment en la bioecologia i en la ideologia ecologista. El concepte de sostenibilitat lingüística no està gaire estès. Les concepcions sostenibilistes, tot i que inspirades en l'ecologia general, conceben un paradigma pràctic, i per tant, polític, i complex, en el sentit que no neguen d'entrada les necessitats de benestar material dels humans, però intenten que aquestes necessitats no malmetin els ecosistemes fonamentals. Potser, doncs, el paradigma sostenibilista té uns objectius més polítics, en el sentit que no només fa crítica ideològica, que també en fa, sinó que intenta dissenyar com podria ser un futur que conciliés progrés material i manteniment de la biosfera fonamental.

La clau de la qüestió de la sostenibilitat lingüística es troba en gran part en els estats i les seves polítiques lingüístiques, els quals no poden sosterne's de la seva responsabilitat d'abraçar una ètica sociolingüística respectuosa amb la diversitat lingüística. En especial, els seus grups dominants han de tenir present que una llengua demana molt més avui que ahir per existir. En termes ecologistes, podríem dir que els estats han d'ajudar les llengües a poder trobar (i ocupar) nínxols funcionals prou importants per convidar al seu manteniment i a la seva transmissió intergeneracional.

Un dels punts que els estats —i les poblacions— han de tenir més clars és que el desenvolupament tecnoeconòmic no cal que com-

porti necessàriament l'abandonament de les llengües grupals, tal com tampoc no ha de comportar la destrucció o degradació del medi o dels recursos naturals. El fet decisiu aquí és que la «modernització» la controli la mateixa societat distinta, la faci ella mateixa, sense haver de subordinar-se lingüísticament ni políticament a les altres. Cal aconseguir que, als països on ara tenen lloc canvis tecnoeconòmics molt importants, el «desenvolupament» destrueixi innecessàriament els ecosistemes lingüístics. El repte és trobar què cal acomodar, què cal adaptar, però dissenyant un desenvolupament mediambientalment i culturalment sostenible.

Acabar amb la visió jerarquitzadora de la diversitat lingüística —codis bons i codis dolents, codis superiors i codis inferiors, llengües sofisticades i llengües subdesenvolupades, etc.— serà un objectiu ineludible. Aquí el conflicte amb els col·lectius dominants serà inevitable, ja que caldrà acabar amb la seva apropiació del capital simbòlic —és a dir, de reputació i de prestigi— al servei només del seu idioma, mentre estigmatitzen els altres, que són anomenats amb rètols distints, tot fent realitat l'asseveració de Bourdieu, quan diu que «les formes de classificació són formes de dominació».

Així com hi ha la batalla pels valors mediambientals també cal que hi hagi pressió i mobilització pels valors de la sostenibilitat lingüística, en el marc de l'ètica i la dignitat humanes. Els grups dominants continuaran utilitzant una ideologia denigratòria de les reclamacions de les minories: diran que en un món ja tan global les llengües «petites» són un anacronisme i que cal que les «minories» s'incorporin a les llengües grans. Però això certament no és pas així.

La diversitat lingüística no és res del passat sinó allò que utilitzen per comunicar-se quotidianament milions d'éssers humans que volen continuar vivint lingüísticament com ho han fet en el passat, sense que això hagi de ser

cap obstacle per poder-se entendre i comunicar amb els membres d'altres grups. El que cal és intentar assegurar un equilibri lingüístic sostenible per a la gran majoria de grups humans, tot tenint com a centre les persones.

Decàleg d'actuacions en favor de la sostenibilitat lingüística

1. Frenar els usos abusius de les grans interllengües i estendre la ideologia de la igualtat i la solidaritat lingüístiques.
2. Dignificar l'autoimatge dels grups lingüístics no majoritaris subordinats.
3. Permetre que aquests grups lingüístics puguin controlar el seu propi espai comunicatiu, regulant autònomament els usos lingüístics públics.
4. Distribuir les funcions comunicatives, tot dotant de funcions exclusives i efectives els codis dels grups lingüístics en situació actual de subordinació.
5. Fer conscients els governs, les empreses i les societats en general, de la importància d'aconseguir la sostenibilitat lingüística, tot incitant-los a incorporar de forma habitual els estudis necessaris d'impacte sociolingüístic en els seus processos de presa de decisió.

Es tracta d'aplicar el concepte de sostenibilitat a la sociolingüística, contribuint a crear un marc de reflexió sobre l'aplicació d'un model de desenvolupament harmònic de les llengües que superi les visions reduccionistes de la diversitat. S'ha de fer des d'una aproximació humanista i no instrumental ni economicista de les relacions entre comunitats lingüístiques a fi i efecte de revertir la tendència d'expansió i dominació que fins ara ha regit la gestió de la diversitat lingüística.

Cal explorar una nova via que permeti el desenvolupament de la diversitat lingüística

per sobre de l'expansió de les grans llengües, i acabar amb les relacions de dominació i subordinació que es donen en les relacions entre grups lingüístics distints.

Font: Albert Bastardas,
Cap a una sostenibilitat lingüística

Quins trets caracteritzen els parlants lingüísticament sostenibles?

El parlant sostenible valora la diversitat lingüística i la llibertat de les altres persones a expressar-se en la seva llengua, encara que li sigui desconeguda o es tracti d'una llengua minoritària. El parlant sostenible no intenta imposar als altres un canvi de llengua, ja que això suposaria fer-los renunciar a una part fonamental de la seva identitat.

Com podem ajudar a garantir la supervivència d'una llengua?

No hem de projectar els nostres prejudicis lingüístics sobre altres llengües (té pocs parlants, no és útil, no té prestigi...), perquè provoquem no només l'estigmatització d'aquestes llengües sinó també dels seus usuaris.

Què ens aporta la diversitat lingüística?

Aspectes com el nombre de parlants o l'existència de suport institucional a una llengua, en comparació amb els d'una altra, no serveixen per determinar ni limitar el valor que té com a eina de comunicació per a la seva comunitat de parlants. La pluralitat de llengües és pluralitat de coneixement. Menystenir una llengua pel nombre de parlants és contribuir al desequilibri, l'homogeneïtzació i l'empobriment culturals.

Com hauria de ser un multilingüisme sostenible?

Cal tenir en compte la importància de les representacions subjectives de la realitat (com les persones interpreten i integren subjectivament la realitat sociolingüística del propi grup

i del grup forà). Cal que la valoració d'un codi grupal d'origen sigui positiva per tal d'evitar una disminució de l'ús de la llengua.

L'estudi de la sociolingüística com un ecosistema ens ajuda a aconseguir aquest canvi de mentalitat; una nova manera de veure les coses que ens duu a un enfocament diferent de la realitat sociolingüística, ja que té en compte la creixent intercomunicació del món on el contacte entre les persones de països diversos i diferents i l'exposició a altres llengües també creixerà.

Conclusions

La sostenibilitat lingüística fora un procés de transformació gradual de l'actual model d'organització lingüística de l'espècie humana que tindrà l'objectiu d'evitar que la bilingüïtzació o poliglòtització col·lectiva dels éssers humans comporti necessàriament l'abandonament de les llengües pròpies dels distints grups culturals.

Un aspecte important del sostenibilisme és la seva concepció ecosistèmica dels fenòmens. Aplicat a la sociolingüística això vol dir que hem de considerar la llengua i el seu context com una unitat bàsica; és a dir, no podem estudiar la llengua sense tenir en compte el seu context. De manera que fer sostenible la llengua comportarà fer sostenible un ecosistema sociocultural; voldrà dir equilibrar una organització complexa en la qual la llengua tingui garantida una evolució consensuada.

La sostenibilitat és, doncs, clarament ecosistèmica i dinàmica. Una llengua no és només la seva gramàtica o el seu lèxic sinó també cognició, interacció i identificació humanes. També la competència lingüística pot ser analitzada en el concepte d'ecosistema. Els ecosistemes admeten un màxim d'incorporació d'elements externs sense perdre l'equilibri; la superació d'aquest màxim podria fer desaparèixer alguns dels elements propis, la qual cosa donaria lloc a una repercussió evolutiva important. De la

mateixa manera els ecosistemes lingüístics poden registrar l'entrada d'un màxim d'elements lingüístics exògens sense trencar el seu equilibri ni posar en perill els elements propis.

Font: <https://raco.cat/index.php/LlenguaUs/article/view/128246/178025>

2. Espais lingüístics i temes de debat.

Com s'ha de concretar el debat, en quins àmbits

Sostenibilitat lingüística en l'educació (escoles i universitats)

Potenciar la llengua catalana com a llengua pròpia i oficial i fixar actuacions per donar-hi suport en els tres eixos definits: institucional i de gestió (criteris de revisió i traducció de les comunicacions institucionals); docència i recerca (política de subvenció a l'oferta de formació en llengua catalana per a la comunitat universitària), i mobilitat i acollida (oferta de cursos de català subvencionats per a estudiants nous i nous).

La definició dels diferents estatus de les llengües a la universitat (català com a llengua pròpia, català i castellà com a llengües oficials, anglès com a llengua franca, i el paper d'altres llengües en àmbits concrets i per raons estratègiques o professionals) contribueix a fer transparents i efectius els drets i els deures de la comunitat universitària en matèria de llengües. Es desenvolupa la figura de l'interlocutor en matèria de política lingüística en els diferents centres per assegurar aquesta transparència i efectivitat.

Es defineixen actuacions destinades a capacitar la comunitat universitària en competències lingüístiques, en la llengua pròpia i en llengües estrangeres: oferta de cursos de llengües presencials i virtuals; convocatòries d'ajuts lingüístics per a estudiants, personal acadèmic i personal d'administració i serveis; convocatòries d'exàmens per acreditar nivells de llengua.

Model de base: pla de llengües UAB <https://www.uab.cat/web/pla-de-llengues-de-la-uab/coneix-el-pla-de-llengues/sostenibilitat-linguistica-1345737538867.html>

Sostenibilitat lingüística a l'empresa (motius per l'ús del català)

Dades sobre l'ús del català:

- Més de 10 milions de persones saben parlar català als territoris de llengua catalana.
- El 94,3% de la població adulta entén el català; el 80,4% el sap parlar, i el 82,4% el sap llegir.
- El 66,3% d'alumnes del Consorci per a la Normalització Lingüística són nascuts a l'estranger.
- El 44,3% de la població adulta té interès per aprendre el català o millorar-ne els coneixements.
- El 42,9% dels llibres venuts a Catalunya són en català.
- La ràdio és el mitjà amb més audiència en català, amb un 68,7%, i més del 50% dels lectors de diaris ho fan en català.
- 142 universitats ofereixen estudis de català arreu del món.
- El 75,7% dels graus universitaris i el 55,7% dels màsters s'imparteixen en català.
- Dels 10 webs més consultats a Catalunya, 9 són en català.
- El 48,9% de les marques amb més notorietat a Catalunya tenen el web disponible en català.
- El 66,7% dels consumidors catalans volen l'etiquetatge en català.

Font de les dades: Guia PIMEC de Bones Pràctiques: RSE i ús de la llengua catalana https://www.pimec.org/sites/default/files/documents_pagines/guia_rsc_de_bones_practiques.pdf

Marc legal (Política lingüística Generalitat de Catalunya): https://llengua.gencat.cat/ca/serveis/empresa/_marc-legal

Sostenibilitat lingüística i entitats

El Cens d'entitats de foment de la llengua catalana agrupa entitats privades sense finalitat de lucre, organitzacions sindicals i empresarials, col·legis professionals i altres corporacions de dret públic que duen a terme activitats per impulsar la llengua catalana dins del seu àmbit d'actuació. El Cens, creat el 2002 amb 22 entitats, ha mantingut una línia ascendent fins a les 303 entitats del 2022, més d'un 1.000% més que a l'inici.

Hi ha entitats de tots els territoris de llengua catalana: Catalunya, les Illes Balears, el País Valencià, Catalunya del Nord, la Franja, l'Alguer i Andorra. Són entitats culturals, esportives, juvenils, educatives, empresarials, d'integració social, de ciència i tecnologia, de foment de la llengua, que mostren la vitalitat del teixit associatiu i l'elevat compromís de la societat catalana amb la llengua.

Llistat d'entitats: <https://llengua.gencat.cat/ca/serveis/entitats/cens-entitats/entitats-cens/llista-entitats/>

ConSORCI per a la Normalització Lingüística: El Consorci per a la Normalització Lingüística, abreuja CPNL, és un consorci d'entitats públiques de Catalunya creat el 15 de desembre de 1988 amb la finalitat de fomentar el coneixement, l'ús i la divulgació de la llengua catalana. El 2012 tenia 22 centres descentralitzats arreu del territori del Principat. Des del 1998, la missió de coordinació li està atorgada per la Llei de política lingüística, tal com està decretada l'obligació del govern de

«crear i subvencionar centres dedicats a fomentar el coneixement, l'ús i la divulgació del català».

Sostenibilitat lingüística i mitjans de comunicació, cultura i món digital

Proposta de decàleg per al foment de l'ús del català en aquest àmbit:

- A)** Generar circuits de youtubers i instagramers en català de diferents gèneres i estils: reforçar els que ja existeixen i facilitar que se'n creïn de nous —per exemple, basats en comunitats d'interessos específics.
- B)** Augmentar i diversificar l'oferta de continguts i de gèneres.
- C)** Millorar la visibilitat de l'oferta actual.
- D)** Potenciar la remuneració de l'activitat dels creadors en català dins i fora de les xarxes.
  - e) Potenciar la creació d'una comunitat virtual en l'àmbit lingüístic català basada en l'imaginari col·lectiu propi.
- F)** Avançar-se a les noves tendències i els canvis en el mercat.

Proposta de mesures per a la Direcció General de Política Lingüística:

- 1.** Acords econòmics amb els cercadors i les plataformes de reproducció en línia (*streaming*) per al posicionament i la visibilització de continguts en català. Negociar i arribar a acords econòmics amb Google, YouTube, Instagram i altres plataformes perquè, quan un usuari català cerqui continguts d'una determinada temàtica o n'acabi de consumir, entre els suggeriments de continguts relacionats, n'apareguin en català.
- 2.** Remuneració de les visites a continguts en català a YouTube i Instagram per vies alternatives. Establir un sistema de remuneració de les audiències per a continguts en

català per compensar parcialment el biaix a favor de les llengües amb molts parlants.

3. Finançament de la creació de continguts especialitzats en català. Identificar buits en l'oferta de continguts especialitzats en català i finançar els youtubers i instagramers que en creïn.
4. Facilitació del contacte entre microinfluenciadors i empreses que vulguin promocionar els seus productes. Crear un banc de microinfluenciadors en català, especialitzats en diversos gèneres, estils i productes, per posar-los en contacte amb empreses que cerquin determinats perfils per promocionar els seus productes a escala catalana.
5. Facilitació de la presència de microinfluenciadors en català a esdeveniments perquè els reproduïxin en línia. Convidar i/o remunerar —en funció del tipus d'esdeveniment— youtubers i instagramers perquè assisteixin a esdeveniments i presentacions i els reproduïxin en línia en català.

Font: Informe (Català, youtubers i instagramers: Un punt de partida per promoure l'ús de la llengua. 2021): <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxiu/29-btpl-catala-youtubers.pdf>

Sostenibilitat lingüística als territoris de parla catalana

En el conjunt de la comunitat lingüística, i en altres territoris encara més que a Catalunya, les transformacions ràpides i profundes que ha comportat la globalització durant les darreres dècades —en tots els ordres de la vida: demogràfic, econòmic, tecnològic, comunicatiu i cultural— han trasbalsat dramàticament el procés de recuperació de la llengua catalana iniciat als anys vuitanta del segle passat, un procés que ja era especialment difícil i preca-

ri a causa dels llargs períodes de proscripció, marginació i subordinació de la llengua catalana, i també a causa de la limitació de les facultats i recursos d'autogovern per fer-hi front, donat l'estatus desigual del català en el marc estatal i internacional.

La capacitat de reprendre i d'impulsar adequadament un procés d'aquest tipus depèn en gran part de l'establiment d'una institució conjunta i permanent de cooperació entre tots els territoris de llengua catalana, en l'àmbit acadèmic, cultural, executiu i parlamentari, que asseguri la continuïtat interterritorial, funcional i referencial del conjunt de la comunitat, com a espai compartit en l'accés a les principals funcions públiques de la llengua. Tanmateix, el caràcter global de les transformacions que afecten una comunitat lingüística de dimensions mitjanes com és la catalana requereix actuacions que sobrepassin les facultats de les institucions territorials i els mateixos límits de la comunitat lingüística.

En aquesta dimensió global és imprescindible, per tant, trobar el compromís i el suport solidari de les institucions estatals i europees, ja que, en la mesura que assumeixen la llengua i la cultura catalanes com a part del patrimoni cultural propi, han de considerar un objectiu propi la seva viabilitat futura i, per tant, la consecució d'un estatus igualitari i no subordinat per a la llengua catalana, tant en l'ordenament jurídic estatal com en l'àmbit europeu i internacional.

Font: Pla Nacional per a la Llengua 2022: <https://llengua.gencat.cat/web/.content/temes/pacte-nacional-per-la-llengua/enllacos/PNL-informe.pdf>

Bibliografia

Bastardas, Albert. *Cap a una sostenibilitat lingüística*. Assaig Breu del Centre d'Estudis de Temes Contemporanis (CETC) & Angle Editorial, 2005.

Sostenibilitat lingüística a la UAB <https://www.uab.cat/web/pla-de-llengues-de-la-uab/coneix-el-pla-de-llengues/sostenibilitat-linguistica-1345737538867.html>

Guia PIMEC de Bones Pràctiques: RSE i ús de la llengua catalana https://www.pimec.org/sites/default/files/documents_pagines/guia_rsc_de_bones_practiques.pdf

Decàleg per a l'ús del català a la justícia: https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/altres/arxiu/opuscle_llei.pdf

Enquestes d'usos lingüístics a l'administració: https://llengua.gencat.cat/ca/serveis/dades_i_estudis/administracions/usos-lingueistics-a-ladministracio/

Informe «Català, youtubers i instagramers: Un punt de partida per promoure l'ús de la llengua. 2021»: <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/btpl/arxiu/29-btpl-catala-youtubers.pdf>

Pla Nacional per a la Llengua 2022: <https://llengua.gencat.cat/web/.content/temes/pacte-nacional-per-la-llengua/enllacos/PNL-informe.pdf>

Decàleg per a ser lingüísticament sostenible: <https://eltempir.cat/decaleg-sostenible/>

Webs d'interès sobre llengua i sostenibilitat: https://llengua.gencat.cat/ca/serveis/informacio_i_difusio/Seleccio_de_webs_interes/

Biological and Linguistic Diversity: transdisciplinary exploations for a Socioecology of languages: <https://www.teluq.quebec.ca/diverscite/SecArtic/Arts/2002/bastarda/ftxt.htm>

Cultura i cohesió social – desenvolupament comunitari

Plenària Mutare 2023
Cultura és SOSTenibilitat

Anna Villarroya

Doctora en Economia del Sector Públic

i professora d'economia de la cultura i polítiques culturals a la UB.

Context

En societats cada cop més diverses, incommunicades, malgrat l'avenç de les tecnologies, i desiguals en termes socials, culturals i econòmics, el sentiment de soledat cada cop és més present entre la gent gran però també entre els més joves.

Les dades de l'enquesta municipal Òmnibus, primera onada 2022, de l'Observatori de la Soledat de Barcelona evidencien que són els col·lectius més joves els que sovint se senten més sols. En concret, el 32,6% dels i les joves de 16 a 24 anys manifesten sentir-se sols o soles a vegades o sovint. El 27,6% de joves d'entre 25 i 34 anys manifesten sentiments de soledat a vegades o sovint, mentre que el 14,3% de les

persones grans, de 65 anys o més, se senten soles amb aquesta freqüència.¹

L'Organització Mundial de la Salut (OMS) ja va alertar fa uns anys del creixement de la soledat entre les persones grans i, més recentment, ha admès que tenir cura del benestar emocional dels joves és fonamental per evitar trastorns que poden portar a la soledat i l'aïllament.

A l'aïllament que pateixen les nostres societats, cal afegir la diversitat de les comunitats que hi conviuen. Aquesta diversitat es pot viure de manera positiva o bé negativa, quan és producte de les discriminacions que es produeixen per raó de sexe, raça, color, orígens ètnics

1. Per a més detalls, vegeu: https://ajuntament.barcelona.cat/dretssocials/ca/barcelona-contra-la-soledat/noticies-soledat/el-42-de-la-poblacio-de-barcelona-manifesta-soledat-no-desitjada_1185367

o socials, característiques genètiques, llengua, religió o conviccions, opinions polítiques o de qualsevol altre tipus, pertinença a una minoria nacional, patrimoni, naixement, discapacitat, edat o orientació sexual (article 20 de la Carta dels drets fonamentals de la Unió).

Una mirada més àmplia i global al context polític, econòmic i social de les nostres societats ens permet veure com la conjunció del canvi climàtic, els nivells creixents de conflicte i la desacceleració econòmica mundial estan agreujant les barreres estructurals persistents i les desigualtats sistèmiques profundament arrelades (Barren *et al.*, 2023) a escala mundial. Tots aquests desafiaments tenen fortes repercussions socials, entre les quals figuren la polarització, la disminució dels nivells de confiança, el malestar i les tensions socials, i per abordar-los caldrà no només sostenibilitat econòmica i ambiental, sinó també social (Barren *et al.*, 2023).

Tot i que es reconeix cada cop més la importància de la «sostenibilitat social», ni la seva definició és tan clara ni tampoc quina és la millor manera d'arribar-hi. Hi ha, però, cert consens a pensar, en la línia de les prioritats mundials de desenvolupament i dels objectius institucionals del Banc Mundial, que aquesta augmenta quan un major nombre de persones se senten part del procés de desenvolupament i creuen que se'n beneficiaran, igual que els seus i les seves descendents. D'altra banda, les societats i les comunitats més socialment sostenibles estan més disposades a treballar en conjunt per superar els desafiaments, generar béns públics i assignar els recursos escassos, de manera que es consideren legítimes i justes a fi que tots els seus membres puguin prosperar. D'aquesta definició se'n desprenen quatre components fonamentals de la sostenibilitat social: la cohesió social, la inclusió, la resiliència i la «legitimitat dels processos» (Barren *et al.*, 2023).

Diagnòstic de la situació: Sostenibilitat social i cultura

Hem vist que un dels components essencials de la sostenibilitat en termes socials és la cohesió social. Aquesta pot ser entesa com el sentit de propòsit compartit, confiança i voluntat de cooperar entre els membres d'un grup determinat, entre membres de diferents grups i entre les persones i l'Estat en favor d'un bé comú (Barren *et al.*, 2023). En paraules de Chatterjee, Gassier i Myint (2022), la cohesió social permet que els individus treballin junts i responguin als desafiaments, alhora que eviten els conflictes, elaboren solucions i acorden concessions mútues sostenibles.

En aquest marc, quin paper hi té o hi pot arribar a tenir la cultura?

Cada cop són més els organismes internacionals, europeus, però també les administracions nacionals, regionals i locals que han inclòs en els seus plans de treball la cultura, no només pels seus efectes positius en les persones, sinó també en les comunitats. Recentment, el Consell de la Unió Europea (2022) en el seu pla de treball per al període 2023-2026 assenyalava com la participació en les arts, la cultura i el patrimoni material i immaterial facilita la cohesió social i territorial, alhora que fomenta el respecte de la diversitat cultural i lingüística i proporciona una plataforma per mantenir un diàleg obert a les societats civils. En la mateixa línia, la Unesco afirmava que l'entesa intercultural i el reconeixement de les identitats culturals de totes les persones que hi conviuen és essencial per a la cohesió social a les ciutats i als barris (Unesco, 2017).

Les experiències en l'àmbit comunitari que evidencien els impactes positius que la cultura genera en els que hi participen i la practiquen són cada cop més freqüents. La cultura es converteix, doncs, en el punt de trobada d'una ciutadania cada cop més diversa. Per exemple, s'ha vist que les iniciatives de regeneració urbana són més sostenibles i tenen més impacte

local quan les pràctiques culturals locals, com ara les tècniques de construcció tradicional o el manteniment comunitari del patrimoni, tenen un lloc destacat en les estratègies urbanes (Unesco, 2017). Darrere d'aquestes pràctiques i la generació de comunitats cohesionades s'hi troben agents molt diversos, com artistes, espais independents, mediadores, gestores i comissàries culturals, dinamitzadores socials i, en general, persones amb la funció de servir de nexa entre la comunitat i les pràctiques artístiques i culturals (Sáez, 2022: 313-14). Les iniciatives al voltant de la cultura comunitària han enfortit una constel·lació d'agents i pràctiques que tenen una vocació de transformació social, des de lògiques col·laboratives.

En els darrers anys, diferents propostes legislatives en l'àmbit espanyol han tingut en compte aquest ecosistema com a actor rellevant i imprescindible per al desplegament efectiu dels drets culturals. Aquest és el cas de la proposta de Llei de cultura i drets culturals de la Comunitat de Madrid, presentada pel grup parlamentari Más Madrid o la Llei de la cultura d'Andalusia. En ambdues propostes, avui aturades, s'interpel·lava les administracions públiques a fomentar programes públics adreçats a la participació conjunta comunitària i institucional, garantint així el dret de participació en la presa de decisions per part de la ciutadania. També a Catalunya es treballa en una futura Llei de drets culturals que es fonamenta, entre altres valors, en el de cohesió social i territorial i a la ciutat de Barcelona, el Pla de Drets Culturals reforça el paper de la cultura com a eina essencial per afavorir la participació, la diversitat i també la cohesió social.

Reptes: com avançar cap a societats més cohesionades a través de la cultura?

En el marc de tot el que hem vist fins ara, se'ns plantegen diferents reptes. En l'àmbit més proper a nosaltres, el territori català, aquests reptes es podrien classificar en cinc grans categories:

General

- Quines són les oportunitats i els reptes de viure la cultura en comunitat?

Participació

- Hi ha diferents condicions que afecten el dret a participar en la vida cultural de la ciutat. Com es pot facilitar l'exercici del dret a participar de manera col·lectiva?
- En un entorn de cultura comunitària es preten que qualsevol persona pugui consumir, produir i decidir sobre la seva pròpia cultura, però això s'aconsegueix realment? La gent se sent interpel·lada per aquesta invitació a produir i decidir?
- Com es poden trencar barreres, especialment aquelles que són més invisibles o simbòliques? Què es pot fer amb aquells col·lectius que no connecten amb la cultura?
- Com es pot trencar la dinàmica social que impedeix concebre la possibilitat que qualsevol pot produir cultura, i decidir sobre aquesta, a més de consumir-la?
- Què es pot fer per què les diferents entitats i agents del barri s'hi sentin inclosos? Com es pot crear i fomentar el treball en xarxa? Com es pot treballar amb i per a la ciutadania, el barri o el poble? Quin tipus d'eines d'escolta es poden implementar per copsar les diferents veus?

art i cultura

- Com es pot potenciar una producció diversa i distribuïda arreu del territori?
- Com podem assegurar-nos que les persones (artistes, mediadores culturals, dinamitzadores culturals, etc.) que serveixen de nexa entre la comunitat i les pràctiques artístiques i culturals tinguin unes condicions laborals i de vida dignes?

Paper de les administracions públiques

- Quin hauria de ser el paper de les administracions públiques entorn de la cultura comunitària?
- Com poden els grans equipaments de ciutat o de capçalera contribuir a la cohesió social i territorial?
- La cultura comunitària és sostenible econòmicament?
- Quin paper hi ha de tenir?

Llengua

- Quin paper té el català actualment com a motor de cohesió social? En una societat on l'ús social del català sembla recular i on la població no discrimina positivament pel català en el seu consum cultural, podem seguir pensant que el català seguirà sent un instrument d'integració i cohesió?

Hipòtesis de treball per a la plenària (propostes de possibles solucions)

Participació

- Millora dels canals d'escolta de la ciutadania, entitats del tercer sector, etc.
- Facilitació d'espais, recursos i coneixement per a la pràctica activa de l'art i la cultura.
- Augment de la visibilització de les iniciatives de cara a la ciutadania i les institucions.

Art i cultura

- Garantia d'unes condicions laborals i de vida dignes.
- Foment de la creació de xarxes, formals i informals, dins del sector de la cultura comunitària.

Administracions públiques

- Disposar d'un marc legal que faci efectiu l'exercici dels drets culturals.

- Reconeixement del paper de la cultura comunitària dins de l'ecosistema cultural del nostre territori.
- Impuls a la col·laboració entre entitats, artistes i professionals del sector cultural i entitats i professionals dedicats als àmbits social, sanitari o de la sostenibilitat.

Bones pràctiques

Nacionals:

Arxius Oberts: <https://www.barcelona.cat/culturaviva/projecte/arxius-oberts?viewMode=full>

Discofòrum: <https://www.barcelona.cat/culturaviva/projecte/discoforum?viewMode=full>

Fundación Contorno Urbano: <https://www.contournurbano.com/>

Harinera Zaragoza: <https://harinerazgz.wordpress.com/>

La Veïnal - Xarxa per una televisió comunitària de Barcelona: <https://www.barcelona.cat/culturaviva/xarxa/comunitat-la-veinal?viewMode=full>

Memòria Viva, la Xarxa de Comunitats de Memòria: <https://www.barcelona.cat/culturaviva/ca/projecte/memoria-viva?viewMode=full>
Sinapsis: <https://www.sinapsis.cat/sobre-nosaltres/>

Projectes: <https://www.sinapsis.cat/projectes/>

Red de Espacios y Agentes de la Cultura Comunitaria (REACC): <https://reacc.org/>

Projecte Perifèriques. Nous patrimonis comunitaris: Marta Flórez Santasusana (Asociación Trinitat Uneix i Institut Català d'Arqueologia Clàssica), Guila Fidel Kinori (Vall d'Hebron Institut de Recerca), Ana Pastor Pérez (Norwegian Institute for Cultural Heritage Research)
Xarxa de Ràdios Comunitàries de Barcelona

(XRCB): <https://www.barcelona.cat/culturavi-va/xarxa/comunitat-xrcb?viewMode=full>

Internacionals:

Community Arts Network (Austràlia): <https://www.can.org.au/about#about>

Community Arts Network (Viena, Àustria): <https://www.community-arts.net/>

Creative People and Places National Portfolio 2022-25, Arts Council England: <https://www.artscouncil.org.uk/creative-people-and-places-0/creative-people-and-places-projects>

Let's Create, Arts Council England: <https://www.artscouncil.org.uk/lets-create>

Urban Arts Toronto: <https://urbanartstoronto.org/about/>

Referències bibliogràfiques

Añó Frohlich, Cristian; Migueiz Estrach, Helena (2023). «Pràctiques per a un ecosistema dels drets culturals. Projectes i accions d'art i educació, cultura comunitària i mediació artística». *Polièdrica Magazin*. Accessible a: https://www.poliedrica.cat/wp-content/uploads/2023/01/00-anuari22_CATALA-versio7.pdf

Barron, Patrick; Cord, Louise; Cuesta, José; Espinoza Sabina, A.; Larson, Greg; Woolcock, Michael. (2023). *Social Sustainability in Development: Meeting the Challenges of the 21st Century. New Frontiers of Social Policy*. Washington, DC: World Bank. Accessible a: <http://hdl.handle.net/10986/39537>

Carta de Porto Santo (2021). *La cultura y la promoción de la democracia: por una ciudadanía cultural europea*.

Chatterjee, Shreya; Gassier, Marine; Myint, NiKolas (2022). «Leveraging Social Cohesion for Development Impacts: Framing Paper». Washington, DC: World Bank. Accessible a: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/46fe1edf-f941-4022-8ae1-9d57622b61d3/content>

Colectivo Llámaloh i Zaragoza Cultural (Ayuntamiento de Zaragoza) (2022). «Pensar una hache. Aprendizajes y consejos para construir una iniciativa cultural y comunitaria». Accessible a: <https://colectivollamaloh.org/pensar-una-hache.html>

IFACCA (2022). «De la afirmación simbólica al reconocimiento tangible. Caminos para potenciar los valores de la cultura», *Dossier de IFACCA para MONDIACULT 2022*. Setembre de 2022.

Resolución del Consejo sobre el Plan de trabajo de la UE en materia de cultura para el período 2023-2026 (DOUE C 466/01, 7.12.2022).

Sáez, Cristina (2022). «Entrevista a Eva Barbero y Pamela Pilawa (REACC): Potencia de las culturas micro: el valor de la cultura comunitaria». A: *Cultura para la vida. Estudio crítico y plural sobre lo cultural*. Fundación Daniel y Nina Carasso. Accessible a:

Unesco (2017) *Cultura: Futuro Urbano. Informe mundial sobre la cultura para el desarrollo urbano sostenible*. París: Unesco. Accessible a: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248920>

Rosa Cerarols

Geògrafa, professora a la Universitat Pompeu Fabra
i membre fundadora del centre cultural Konvent.

Context

La paraula *cultura* etimològicament prové de la pràctica de cultivar la terra i habitar la Terra. Però avui, com nosaltres, la cultura està completament desarrelada del seu lloc d'origen i les seves implicacions passen directament a reflectir-se en el territori, entès com la referència del que és espacial, però també com la materialitat física que ens sustenta. El desarrelament ha passat per moltes etapes, però la més significativa ha estat la progressiva desconexió humana (com a espècie) del nostre entorn, vinculada a les nocions de progrés, modernitat i urbanitat.

De lluny ve el reclam geogràfic de les conseqüències de tal desconexió. A principis del segle xx, Piotr Kropotkin (2021) ja traça la necessitat d'uns fonaments morals per garantir una convivència justa i igualitària superant la

falsa dicotomia cultura-natura o la visió antropocèntrica del món. Més recentment, en aquesta línia, i ja familiaritzats amb el repte del canvi climàtic, els límits del creixement o els conflictes territorials per l'ús dels recursos, Giorgios Kallis (2021) ens parla de la noció de decreixement vehiculant els conceptes d'ecologia i llibertat, en l'intent col·lectiu de plantejar la nostra interacció contemporània amb els altres i amb l'entorn.

En un pla més creatiu, però necessari per estimular el gir cultural cap a aquests reptes plantejats en clau de sostenibilitat, apareixen reflexions més imaginatives que parteixen d'altres marcs de pensament, com el llibre *Viure com els ocells* (2021) de Vinciane Despret o *Pensar como un iceberg* (2022) de Olivier Re-maud. Ambdues aportacions presenten estratègies resilents d'una territorialitat distinta per interpel·lar-nos en l'era de l'Antropocè, és

a dir, en clau de petjada ecològica però també geològica al nostre planeta. En aquest joc d'escapes, apareixen noves cosmologies: la representació del món i dels éssers que ens envolten ja no és la mateixa. L'hem de desconstruir per tornar-la a construir. I aquí l'art és punta de llança, tal com ho recullen els llibres *Descolonizar la naturaleza, arte contemporáneo y políticas de la ecología* de T. J. Demos (2020) o *Un arte ecológico, creación plástica y antropoceno* de Paul Ardenne (2022).

Per a Bruno Latour (2023), hem de pensar la crisi ecològica de maneres noves, i en aquest punt la cultura hi té un paper fonamental. Diu que, fent-ho, ens permet actuar per «aterrar damunt d'aquesta Terra nova». Com? A partir de l'autodescripció, que consisteix per a tots i cadascun dels ciutadans a «descriure no pas on vivim sinó per a què vivim» i a cartografiar el territori del qual depenem» (Latour, 2023: 11-12). Així, en el marc de l'emergència ecològica, els conflictes no són només socials sinó geosocials, amb una invitació explícita a «esdevenir terrestres», a practicar la «geopatia» (Latour, 2023: 28).

I de fet, l'arrelament a la geografia és existencial perquè, segons Éric Dardel (2013), l'ésser humà és, en primera instància, ésser geogràfic. D'aquesta premissa filosòfica deriva el fet que la geografia no es pot reduir a una «simple» disciplina científica i que, per tant, per aproximar-nos al cor del coneixement geogràfic cal superar el mètode científic tradicional i prendre com a fonamentals les premisses intangibles de la relació inherent entre el que som i on som. Aflora, per tant, l'experiència viscuda, l'entorn quotidià de l'existència i el profund concepte que se'n deriva, la geograficitat. Per a Dardel, la geografia és, en essència, i de forma originària, l'existència com a tal, que, abans de qualsevol representació, pren sentit espacialitzant-se.

Així doncs, la geografia s'emmarca en un debat constant entre el coneixement i l'existència, i tal com sintetitza Jean-Marc Besse, conté un

doble naixement: «El despertar de l'home al món i el despertar del món en l'home, una empresa necessàriament inacabada i, com tot naixement, demana tornar a començar» (Dardel, 2013: 52). En estreta consonància amb la idea de procés inacabat s'ubica la filosofia per un món comú de Marina Garcés (2015), en la qual es reclama apostar per un «ambientalisme filosòfic» que vetlli pels ecosistemes socials i personals que propicien el desenvolupament d'un pensament radical, capaç de mantenir vives les qüestions rellevants del nostre temps.

Entesa l'arrel de l'ontologia geogràfica, toca passar a l'acció defensant que «la geografia importa». Les aportacions de Doreen Massey (1982), activista militant, realcen la importància d'entendre adequadament l'espai (en la seva versió més polièdrica) per poder interpretar primer i, tot seguit, intentar transformar el món. Una de les seves reflexions més lúcides és la que fa referència als efectes de la compressió de la relació espai-temps, aportant una visió crítica del fenomen de la globalització en l'estudi dels desenvolupaments regionals desiguals, en la defensa del que és local, del feminisme i del compromís polític de l'anàlisi geogràfica. La necessitat de les geohumanitats apareix en aquesta reconfiguració global, amb la voluntat d'incloure en la comprensió atenta i crítica la producció polifacètica de l'acadèmia, d'artistes, de periodistes, d'activistes, i tothom que comparteixi, de forma conjunta o separada, l'interès per explorar les relacions i les perspectives geogràfiques en contextos renovats, ja sigui en la pràctica quotidiana, en la seva divulgació, en la necessària docència, en la creació o en el pensament.

Geocreativitat

En el punt anterior m'he referit al desarrelament de la cultura amb el lloc, a la qual cosa cal afegir també cert desconeixement quan tractem la variable territorial. Desconeixement que deriva de la supremacia de l'eix del temps a l'eix espacial, la recurrent invisibilització geogràfica del sempre recurrent pretext històric.

Ara sabem que això ja no funciona. Cal posar el territori al centre en el marc d'emergència i canvi de paradigma en el qual ens trobem, en el qual també és necessari «tornar a la terra».

En l'enfocament que ens ocupa és adient referir-nos a la noció de geocreativitat (Hawkins, 2017). En la intersecció del que és territorial amb el que és creatiu i artístic apareixen tensions, així com nous escenaris en els quals es plantegen interrogants que alhora obren diferents línies per a la construcció de relats i cosmovisions que interpel·len l'imaginari de la mateixa noció de paisatge i les seves múltiples interrelacions amb el que és personal, polític, econòmic, ambiental, urbanístic, cultural... Els paisatges creatius també inclouen el vessant vinculat a l'acció proactiva per a la transformació (en clau innovadora) del territori. Enfocament que també evidencia el buit existent entre l'esfera de producció del coneixement i la de les accions de transformació.

La geocreativitat és una eina d'anàlisi, un concepte expandit en els fonaments i en el mètode. La creativitat se serveix d'un enorme conjunt de geografies, de la mateixa manera que les pràctiques creatives produeixen geografia, construeixen llocs, modelen cossos, subjectivitats i pensaments de qui ho porta a terme, teixint comunitat i implicant el que és espacial. Però, a més, la geografia també és necessària per entendre la creativitat, de la mateixa manera que la creativitat és fonamental per a la producció i comprensió del saber geogràfic. És recíproc.

Així doncs, la creativitat, entesa com a habilitat per inventar coses, desenvolupar associacions originals entre conceptes ja existents —és a dir, la possibilitat de generar quelcom nou—, depèn de l'espai i el temps, i constantment es negocia. Ser creatiu significa coses diferents en períodes i en llocs diversos. Els nostres paisatges contemporanis són el resultat de certes dinàmiques globals però també el fruit d'una suma de circumstàncies particulars. L'agència geocreativa, en aquest sentit,

està latent i en algunes ocasions és capaç de construir territoris amb molt d'art.

Pràctiques situades

A casa nostra ens toca replantejar, en el marc de la sostenibilitat i la creació, la dicotomia obsoleta urbà-rural, els desequilibris territorials encara existents i l'estereotip pejoratiu encara vigent en relació amb la ruralitat (Cerarols i Nogué, 2022). Actualment, la territorialitat rural, entesa com a perifèria, té un paper central en la missió de (re)connectar-nos amb el nostre entorn. És en els «marges» on s'estan portant a terme els projectes més innovadors en clau cultural com a motor de transformació per assolir una sostenibilitat transformadora en el marc de l'emergència climàtica, tal com argumenta el llibre *L'infiltrat, estratègies d'intrusió, anonim i resistència* de Lluís Calvo (2019) o el projecte [Cartografies de la revol·ta](#) encapçalat per l'arquitecta activista Itziar González Virós.

Tanmateix, també en entorns més densament poblats estan apareixent dinàmiques innovadores que posen el territori en valor i al centre de la praxi cultural, com bé ho il·lustren [El Rec Districte Cultural](#) d'Igualada o el festival [NYS Polígon Arts](#) de Castellbisbal. La Diputació de Barcelona, en la sèrie «Cultura», té una publicació útil en aquest sentit, titulada *Cultura, medi ambient i emergència climàtica* (2021), i una publicació recent a [Interacció](#) (2023) que parla de l'art en l'espai públic com l'art que reivindica la convivència atenent al fet que són accions que cerquen la singularitat del seu territori i que, per tant, hi estan directament vinculades.

Per a un recull exhaustiu de pràctiques culturals situades en entorns rurals de Catalunya, es pot consultar el capítol «Geocreativitat i món rural, l'art en l'espai i el temps» (Cerarols, 2022) del llibre *L'altre món rural, reflexions i experiències de la nova ruralitat catalana* (Tigre de Paper, 2022). En l'àmbit dels Països Catalans és destacable la iniciativa AVAN del

Programa d'Extensió Universitària (PEU) de la Jaume I, comissariada per Rafa Tormo, que desenvolupa pràctiques artístiques d'arrelament territorial a l'interior de Castelló, de la qual s'ha publicat l'experiència de l'any 2021 en el llibre *Sembrar mons: Reimaginant la mirada de la política cultural cap al territori* (2022).

A l'Estat espanyol cal mencionar el treball que es desenvolupa al Ministeri de Cultura i Esports en el programa «Cultura y ruralidades» dirigit per Benito Burgos i on destaca la publicació *Pensar y hacer en el medio rural. Prácticas culturales en contexto* (2020). En el marc peninsular, ressalta la feina que duen a terme El Cubo Verde, red de espacios en el campo, sobretot amb la publicació de *Culturarios, humus de iniciativas culturales en el campo* (2022), un mapatge de la geografia cultural rural actual.

referències

Ardenn, Paul (2022). *Un arte ecológico. Creación plástica y antropoceno*. Madrid: Adriana Hidalgo Editora.

Burgos, Benito (coord.) (2020). *Pensar y hacer en el medio rural. Prácticas culturales en contexto*. Madrid: Ministerio de Cultura y Deportes.

Calvo, Lluís (2019). *L'infiltrat. Estratègies d'intrusió, anonimats i resistència*. Barcelona: Arcàdia.

Cerarols, Rosa (2022). "Genio y figura hasta la sepultura". A: Sala, Pere; Luna, Antoni; Cerarols, Rosa (ed.) (2022). *Teoría y paisaje III: Paisajes creativos. El arte y la reinención de los lugares*. Olot: Observatori del Paisatge.

Cerarols, Rosa (2022). "Geocreativitat i món rural, l'art en l'espai i el temps". A: Cerarols, Rosa; Nogué, Joan (ed.) (2022). *L'altre món rural. Reflexions i experiències de la nova ruralitat catalana*. Manresa: Tigre de Paper.

Cerarols, Rosa; Nogué, Joan (ed.) (2022). *L'altre món rural. Reflexions i experiències de la nova ruralitat catalana*. Manresa: Tigre de Paper.

Dardel, Éric (2013). *El hombre y la tierra. Naturaleza de la realidad geográfica*. Madrid: Biblioteca Nueva, col·lecció Paisaje y Teoría. L'original en francès és de l'any 1952. En l'edició en castellà s'inclou un estudi preliminar de Jean-Marc Besse, que contextualitza de forma brillant el pensament i les aportacions de Dardel.

Demos, T. J. (2020). *Descolonizar la naturaleza. Arte contemporáneo y políticas de la ecología*. Madrid: Akal.

Despret, Vinciane (2021). *Viure com els ocells*. Barcelona: Arcàdia.

Diputació de Barcelona (2021). *Cultura, medi ambient i emergència climàtica. Com actuar en l'àmbit de la gestió i les polítiques culturals locals*. Barcelona: Diputació de Barcelona [Col·lecció Estudis, Sèrie Cultura].

El Cubo Verde (2022). *Culturarios, humus de iniciativas culturales en el campo*. PACbooks/Carasso.

Kallis, Giorgos (2021). *Límits. Ecologia i llibertat*. Barcelona: Arcàdia.

Kropotkin, Piotr (2021). *Fijaos en la Naturaleza. Ética: Origen y evolución de la moral*. Logronyo: Pepitas de Calabaza.

Latour, Bruno (2023). *Habitar la Terra. Converses amb Nicolas Truong*. Barcelona: Arcàdia.

Remaud, Olivier (2022). *Pensar como un iceberg*. Madrid: Galo Nero.

Tormo, Rafa (2022). *Sembrar mons: Reimaginant la mirada de la política cultural cap al territori*. Castelló de la Plana: Universitat Jaume I.

Emma Quadrada Costa
Periodista i gestora cultural

Fotografia: Álvaro García.

Context

Primavera del 2023. Fa un any que es va presentar el document «Cultura, medi ambient i emergència climàtica. Com actuar en l'àmbit de la gestió i les polítiques culturals», un informe encarregat per la Diputació de Barcelona a un equip d'investigadors de prestigi de l'àmbit de la gestió cultural al país, connectats internacionalment. Amb el suport tècnic i coordinat pel Centre d'Estudis i Recursos Culturals (CERC), l'equip d'Innovación, Transferencia y Desarrollo (ITD) va executar un minuciós treball, tant exhaustiu com divulgatiu, que durant tots aquests mesos ha servit de **guia al sector cultural per imaginar les possibilitats al seu abast**.

Els autors Jordi Baltà Portolés, de l'Àrea de Consultoria d'ITD, i Herman Bashiron Mendolicchio, investigador independent i docent de

la Universitat de Barcelona, van recollir dades informatives de gran utilitat tècnica (normativa, legislació, etc.) i casos pràctics en l'àmbit català i europeu per mostrar que és possible incorporar la mirada sostenible als projectes culturals des d'un vessant o altre, especialment des de l'ambiental, per contribuir a la reducció de l'impacte en el medi, mitigar els efectes del canvi climàtic i aportar continguts que sumin reflexió, coneixement, protecció del paisatge, del patrimoni, etc. Seguir la pista i l'exemple d'altres que ja estan executant accions de canvi o que, fins i tot, n'estan recollint i comprovant els resultats, és **fonamental per acompanyar altres agents culturals a emprendre les seves pròpies accions climàtiques**.

Si ens continuem fixant en aquest informe, un punt d'inflexió en el sector, notem que no apareix el concepte de *sostenibilitat* en el seu títol. En canvi, hi apareix un altre concepte

que fa un pas més en la definició del calendari d'acció: *emergència climàtica*. El detall no és menor. **El terme sostenibilitat es manté en peu i resulta útil però, conceptualment, està sent qüestionat i superat pel seu ús i abús i per l'evolució mateixa del context d'urgència.** L'ambientòleg i divulgador ambiental Andreu Escrivà li ha dedicat un assaig, publicat recentment per l'editorial valenciana Sembrar Llibres, i en aquest cas el concepte sí que apareix al títol: *Contra la sostenibilitat*. Més clar, impossible. Un títol que sembla impropri però que és oportú per no fer passos estèrils, per ser conscients de les inèrcies i, sobretot, dels interessos que s'amaguen ara i des de la publicació de l'Acord de París l'any 1992 (i molt abans, des dels anys 70). Cal revisar la terminologia per anomenar el que fem amb rigor i amb honestedat. I cal apuntar les trampes del *greenwashing*, del màrqueting mal entès, de la mentida i de les paraules buides.

Els arguments d'Andreu Escrivà ens alerten i ens posen un mirall ben gran al davant. No ens podem perdre en els debats sobre la terminologia però és evident que, en el context actual, ja no ens sentim còmodes utilitzant el terme *desenvolupament sostenible* més enllà de les referències als ODS (Objectius del Desenvolupament Sostenible) i que **s'impulsin idees enfocades en la necessitat del decreixement**. Tenim glossaris que ens donen pistes sobre els matisos d'un terme i altre (el *Diccionari de l'emergència climàtica* del Termcat és d'allò més útil), però la idea que estem en una situació d'*emergència climàtica* és la principal. Centrem-nos, doncs, en aquesta idea i pensem en les formes d'avançar ràpidament i col·lectiva.

L'informe fa un any que ha arribat per inspirar el sector cultural. Però l'avenç en la implantació de mesures continua sent lent. Gran part del sector es mou en una fase d'iniciació, formació i informació. D'aquí cal passar a la conscienciació i a l'acció. Però aquest camí s'està allargant i, per contra, **necessitem penetrar urgentment en els hàbits diaris de les**

ciutadanes i ciutadans. Aquesta primavera el context polític és, a efectes d'acció climàtica, una derrota. Però si la cultura pot exercir de contrapunt, cal engegar els motors de les idees i afinar l'enginy entre totes i tots. Mutare serà una oportunitat per mirar el marcador, eixugar-se la suor i creure en la remuntada.

Diagnòstic de la situació

Les últimes dades de diagnòstic de què disposem són les recollides, via enquesta a 376 entitats i professionals de la cultura de Catalunya, entre els anys 2019 i 2020. Llavors, el Consell Nacional de la Cultura i les Arts (CoNCA) i l'Institut Català de les Empreses Culturals (ICEC) ens feien arribar unes primeres dades segons les quals **el 36% de les entitats enquestades disposava d'un pla d'actuació mediambiental l'any 2020**, i únicament el 14% el tenia actualitzat. En aquell document, titulat «Lideratge mediambiental en el sector cultural i creatiu català», dut a terme per l'empresa Julie's Bicycle, també se'ns exposava que el testimoni del 25% de les persones que havien contestat l'enquesta indicava **la falta de coneixements en la matèria com a principal motiu de la manca d'acció en les seves organitzacions**. Avui dia, aquesta manca de coneixements s'està conjurant de, com a mínim, dues maneres diferents.

D'una banda, gràcies a la posada en marxa del Pla C* Cultura pel Clima coordinat des de l'ICEC i, de l'altra, gràcies a la figura dels i les assessores independents que exerceixen serveis de consultoria ambiental als projectes culturals que ho necessiten. Un suport que en alguns casos es tradueix en una figura professionalitzada amb nom propi (i amb anglicisme inclòs): l'*ecoconsultant*. Arribat aquest punt, alguna de les creadores i creadors que estiguessin llegint aquestes línies replicaria: l'assessorament val diners. I és cert. I no són pocs els equips de producció que estan afegint a les seves tasques habituals, que no són poques, les d'ambientalitzar els processos de les seves empreses i projectes artístics.

Però el cas és que, amb menor o major mesura, amb major o menor pressupost, és indispensable que **els projectes culturals es deixin guiar per aquests marcs d'assessorament** i suport institucional i per aquests nous (i no tan nous) perfils professionals que hi sumen la capa de coneixements que ens manquen, de reflexió i, sobretot, d'acció ambiental. Soles i sols, és i serà complicat. I el proper informe del CoNCA ens hauria de donar unes xifres més il·lusionants. Fem-ho possible amb **decisions, gestos i elements que siguem capaços d'assumir** segons el nostre context i segons les característiques de cadascuna i cadascú de nosaltres, de cada un dels projectes i obres artístiques que emprenguem a partir d'avui.

Reptes de la temàtica

Les accions que comporten una ambientalització dels processos de creació, producció i execució d'un projecte cultural són les que, *a priori*, ens haurien de ser més fàcils d'acotar i executar. Parlem d'alguns exemples amb dades. I, altra vegada, ho fem amb l'informe a la mà que el CoNCA i l'ICEC ens van servir l'any 2020. En l'àmbit dels residus, un 64% de les empreses i projectes enquestats portaven a terme algun tipus d'actuació de **reducció, reutilització i reciclatge de materials**. Un 47% prenia mesures per a **l'eliminació de plàstics d'un sol ús**. Pel que fa al vector aigua (més present i rellevant que mai), un 42% dels casos en feia una gestió responsable del consum. Un tipus d'acció situada per sobre de la promoció del comerç just i sostenible (39%) i de la gestió responsable del consum d'energia (36%).

Les xifres han d'haver augmentat en tres anys perquè la informació ha augmentat, així com han augmentat les opcions alternatives vinculades a l'economia social i solidària (ESS) i a les energies renovables. Però encara no disposem de dades de diagnòstic actualitzades i el cas continua sent el mateix: aquesta és la part més fàcil. Important, però la més fàcil. Perquè aquesta part no ens diferencia com a sector.

Que un museu posi plaques solars al seu terrat és equivalent a fer que una empresa de iogurts posi plaques solars al seu terrat. Parlo a efectes pràctics (i en faig una caricatura), però afirmo que són casos equivalents en el sentit que ambdues són una acció d'eficiència energètica i de minimització de l'impacte ambiental d'aquell edifici. Ara bé, **el repte que ens diferencia és commoure i mobilitzar la ciutadania**. I aquesta part la podem assolir, de forma diferencial, a través del **contingut, relat i missatges que l'art transmet i ens traspasa**. Per tant, alguns reptes que ens podem plantejar més enllà de l'ambientalització dels processos dels projectes culturals són:

- 1. Imaginar relats de vida alternativa per generar-ne la possibilitat en la ment de les persones.** Per exemple, si en una novel·la la història transcorre en un tipus d'explotació ramadera intensiva alternativa en la qual es millora el benestar animal i es genera un producte de proximitat d'alta qualitat, hem de poder llegir-la com una possibilitat. De manera que aquella història està al servei, en part, d'una de les moltes maneres d'habitar de forma més harmònica i sostenible (a llarg termini) el nostre espai de vida. Que les i els artistes generin històries de noves possibilitats i les expliquin des del coneixement de causa (propri o mitjançant l'assessorament, documentació i recerca) és un repte fonamental.
- 2. Afavorir la creació d'una estètica del decreixement.** Si el decreixement és necessari també ho és, en el tipus de societat que conformem, crear una estètica que la faci atractiva i acceptable a ulls de tota la ciutadania (ens calen tots els públics). Una estètica confiable i moderna que trenqui amb el tòpic del retorn a les caveres i el rebuig al progrés. Idees molt arrelades en l'imaginari col·lectiu que cal desprogramar a base d'alternatives sucoses, coherents i que ens ressonin com a persones humanes que ens vinculem als nostres grups i espais de referència. Treballat per seg-

ments de públic i segons cada context (generacional, geogràfic, etc.), però cal abastar-los tots i anar més enllà de les eines conceptuals perquè la ciutadania se senti interpel·lada i capaç d'assumir nous hàbits.

- 3. Evitar el negativisme sense ser negacionistes.** No és un joc de paraules (o sí). El tema és que si ens posem catastrofistes, malgrat tenir totes les raons del món per posar-nos-hi, provoquem la paràlisi pròpia de la por. En aquest sentit, les distopies que plantegen alguns projectes artístics són provocadores i molt estimulants però tenen el risc d'engendrar malestar (o debats filosòfics i sociològics interessants) que poden desembocar en una actitud de menfotisme i deixadesa. En la mateixa línia que apunto s'està intentant ressituar el sector professional de l'educació ambiental. El repte és comú: **ens hem de col·locar en l'espai de les possibilitats.** Qüestionar i provocar és bàsic, i més si estem en el marc del sector cultural. Però en la temàtica específica que ens ocupa, l'emergència climàtica, tenim pressa perquè ens ho juguem tot i necessitem provocar menys malestar i més activació.

Hipòtesis de treball per a la plenària

Hipòtesi 1:

Som canals de transmissió de possibilitats reals.

Les històries treballen amb elements concrets que es poden vincular directament a situacions possibles, no utòpiques, les quals ens serveixen per inserir la idea de canvi i de nous (o recuperats) hàbits de vida i consum respectuosos amb el medi. Per això cal treballar de bracet amb els àmbits científics, de recerca i acadèmics.

Hipòtesi 2:

Ens aliem amb les institucions científiques i acadèmiques per complementar-nos.

D'una banda, incorporem coneixements a les nostres creacions i, d'una altra, complementem les seves jornades en contextos no culturals (conferències, aules, jornades de participació ciutadana, etc.).

Hipòtesi 3:

Ens inspirem les unes en les altres i reproduïm models d'èxit.

No cal estar soles ni començar de zero. Hi ha guies de bones pràctiques ambientals, amb recomanacions i propostes, publicades des dels anys 80. I hi ha, més recentment, documents específics per sectors. I, encara més: assessors especialitzats. I, sobretot: altres projectes culturals que han obert camí. Fins i tot n'hi ha que s'agrupen i s'associen per acompanyar projectes del mateix sector als quals només cal seguir els seus passos: reproduir el que altres ja han fet.

Hipòtesi 4:

Expliquem les mesures i accions climàtiques que hem dut a terme al públic.

Cal fer visibles les accions climàtiques per normalitzar-les i provocar-ne més. Cal fer visible l'acció climàtica per crear aquesta realitat en l'imaginari col·lectiu i explicitar-ne la necessitat i la urgència. Ho podem fer en una nota al marge, en una nota de premsa o comunicat, en una publicació a les xarxes socials, en un vídeo promocional, en entrevistes, en les pròpies obres, en els reculls de programació o en altres múltiples suports que ens identifiquin.

Bones pràctiques i referències bibliogràfiques

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Això no és un simulacre: Declaració d'emergència climàtica: 15 de gener 2020: Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2020.

AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Pla Canviem pel Clima 2030. Estratègia de cultura de sostenibilitat de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2021.

BALTÀ, J.; BASHIRON, H. *Cultura, medi ambient i emergència climàtica. Com actuar en l'àmbit de la gestió i les polítiques culturals locals*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2021.

ESCRIVÀ, A. *Contra la sostenibilitat*. Sembrar Llibres. València, 2023.

GENERALITAT DE CATALUNYA. *Pla C* Cultura pel Clima. Pla de sostenibilitat per a empreses culturals 2022-2024*. Barcelona: Institut Català de les Empreses Culturals, 2022.

LAVOLA, S.A.; AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Des dels equipaments culturals fem pinya contra el canvi climàtic: Guia pràctica per formar part del canvi* [en línia]. 2019.

PANDO MARTÍNEZ, L. *Lideratge mediambiental en el sector cultural i creatiu català* [en línia]. Consell Nacional de la Cultura i les Arts, 2020.

Gemma Carbó

Directora del Museu de la Vida Rural. Historiadora, gestora cultural i doctora en ciències de l'educació en l'àmbit de les polítiques culturals i educatives.

Context

Els àmbits de la cultura i l'educació han seguit, durant molts anys, trajectòries pràcticament independents. Aquesta separació forçosa va generar molta desconexió entre objectius, projectes i mirades cap al futur, obrint importants llacunes entre les dues àrees.

Afortunadament aquest escenari ha canviat de manera significativa en els últims anys, amb molts projectes comuns i espais d'intersecció entre educació i cultura. Per una banda, moltes escoles van viure processos de transformació pedagògica i van passar a incorporar les arts com a elements transversals dels seus processos d'aprenentatge. Per l'altra, la majoria d'equipaments i projectes culturals van passar a incloure el vessant educatiu com a element essencial de la seva relació amb la comunitat, enfortint els lligams amb els centres educatius

i l'alumnat amb la intenció d'apropar-los a l'art i a la cultura per tal de transformar la societat.

El resultat d'aquest apropament —malgrat que encara no sigui del tot generalitzat— ha estat i continua sent molt satisfactori, amb transformacions importants en les maneres d'ensenyar i d'aprendre i en les formes de connexió amb la cultura i els seus elements simbòlics. Tanmateix, els reptes actuals de la societat ens demanen avançar i construir nous espais de trobada, més enllà de la cultura i l'educació. La delicada situació del nostre planeta i dels recursos necessaris per a la vida ens reclama caminar amb determinació cap a la sostenibilitat, no només climàtica i ambiental, sinó també social, emocional i com a comunitat.

En aquest context, l'educació i la cultura poden i han de tenir un paper essencial, tant per

sensibilitzar i ampliar el nivell de conscienciació sobre la interrelació global dels elements que fonamenten la vida, com per impulsar i vertebrar accions transformadores en l'àmbit local. En definitiva, la cultura i l'educació han de permetre crear noves formes de connexió amb la realitat i han d'ajudar a plantejar preguntes, cercar respostes i actuar per fer front al repte global de la sostenibilitat.

Diagnòstic de la situació

La sostenibilitat passa per recosir la relació entre natura i cultura, comprendre el vincle sistèmic entre les espècies biològiques del planeta, assumir la necessitat de garantir la diversitat cultural i natural, i ser conscients del caràcter vulnerable de les nostres formes de vida.

Com diu Eduard Vallory (2015), els dos grans informes de la UNESCO sobre educació —el Faure (1972) i el Delors (1996)— ja apuntaven la necessitat d'actualitzar els sistemes educatius per possibilitar la formació integral de la persona. Però a l'informe «Repensar l'educació» (2015) s'adverteix que, si bé segueix vigent l'objectiu d'actualització, ara s'hi sumen els reptes d'un món en transformació accelerada i en plena crisi de recursos bàsics.

Per fer front a aquesta situació, la UNESCO va publicar el 2017 un informe i una proposta pedagògica per impulsar l'educació per la sostenibilitat (EDS). L'EDS té l'objectiu de desenvolupar competències que permetin als individus reflexionar sobre les seves accions, tenint en compte els impactes socials, culturals, econòmics i mediambientals que la seva actuació tindrà ara i en el futur des d'una perspectiva local i mundial.

Les competències definides per la UNESCO per impulsar els EDS són:

- Competència de pensament sistèmic: afrontar la incertesa i comprendre els sistemes complexos.

- Competència preventiva: avaluar múltiples futurs: possibles, probables i desitjables.
- Competència normativa: negociar valors, principis i objectius en context de conflictes.
- Competència estratègica: pensar i implementar idees innovadores.
- Competència de col·laboració: col·laborar de manera empàtica per resoldre conflictes de manera participativa.
- Competència de pensament crític: qüestionar normes, opinions i reflexionar sobre valors i percepcions.
- Competència de consciència d'un mateix: reflexionar sobre la identitat personal i col·lectiva.
- Competència de resolució de conflictes integrada: cercar solucions viables, inclusives i equitatives.

Aquestes competències han de permetre als individus actuar en situacions complexes d'una manera sostenible, la qual cosa els pot fer anar en direccions noves, i també participar en processos sociopolítics que facin avançar les seves societats cap a un desenvolupament sostenible.

En aquest context, la sinergia entre educació i cultura agafa força i es posiciona com un element potenciador del pensament crític amb capacitat de transformació i impacte real en la societat. La força i la potència d'aquest espai de trobada poden facilitar el desenvolupament de les competències identificades per la UNESCO en pro d'un futur més sostenible. Aquest fet permetria, fins i tot, ultrapassar la noció d'educació per la sostenibilitat (EDS) per adoptar el concepte **d'educació cultural per la sostenibilitat** (ECS), donant protagonisme a la capacitat educativa i transformadora de les arts, en consonància amb les directrius de

les Agendes 21 del medi ambient (1992) i de la cultura (2004) i l'Agenda de Seül per l'educació artística, publicada el 2010 per la UNESCO.

És cert, però, que es tracta d'un camí que tot just comença a ser traçat. Algunes iniciatives que combinen educació, cultura i sostenibilitat comencen a tenir lloc a diferents parts de Catalunya i del món, com podrem veure en les bones pràctiques indicades més endavant. Són interessants com a exemples a seguir i poden servir d'inspiració a tots aquells i aquelles que tinguin interès a començar aquesta transformació.

Ara bé, és evident que no es tracta d'un camí fàcil de seguir. Sabem, per exemple, que l'adopció de l'educació cultural per la sostenibilitat en el sector educatiu exigiria portar a terme canvis importants als centres, des del seu pla educatiu fins a la interrelació entre assignatures i docents, passant per la formació del professorat i el posicionament de la direcció del centre. Caldria, a més a més, canviar la forma de treball habitual per obrir espai a noves maneres d'ensenyar, compartir coneixements i avaluar. No seria un procés senzill, però el més segur és que valdrà la pena.

Doncs, si realment volem fer aquest pas d'articular l'educació, la cultura i la sostenibilitat als centres educatius i imaginar futurs més sostenibles, per on cal començar? Estem preparats per fer aquest canvi? Què ens fa falta per portar-lo a la pràctica?

Per ajudar a contestar aquestes qüestions, plantegem a continuació una sèrie de preguntes i reptes que ens motivaran a pensar en els diferents aspectes que ajudaran en la construcció de l'educació cultural per la sostenibilitat.

Reptes de la temàtica

Arts i educació per la sostenibilitat

- Com vincular l'educació artística amb l'educació ambiental?

- Com preparar el professorat perquè pugui crear, a les escoles, projectes transversals que treballin l'educació cultural per la sostenibilitat?
- Què se'ls hauria de proporcionar per tal de facilitar la realització d'aquest tipus de projecte?
- Com involucrar artistes, científics i entitats socioculturals amb els projectes vinculats a la sostenibilitat als centres educatius?
- Què s'ha de fer perquè aquesta relació sigui constant i sostenible?
- Com fomentar més aliances d'aquest tipus als centres educatius de Catalunya?

Competències clau per al desenvolupament sostenible

- Quina anàlisi es pot fer de les competències definides per la UNESCO per aplicar els ODS dins l'àmbit educatiu? Són adequades i factibles?
- Com es poden portar a la pràctica?

Hipòtesis de treball

Arts i educació per la sostenibilitat

- Adopció dels ODS i de la cultura com a elements transversals als projectes educatius dels centres.
- Oferta de formació —no acadèmica, en espais culturals innovadors, vivencial, experiencial, transformadora i en horari laboral— i recursos per al professorat en les següents àrees:
  - Formació artística
  - Acompanyament emocional
  - Treball per projectes
  - Comunicació de les accions desenvolupades
  - Gestió del temps als centres educatius
  - Finançament

- Creació d'una guia per a l'elaboració, execució i avaluació de projectes, amb exemples de bones pràctiques.
- Creació d'una xarxa territorial d'artistes, científics i entitats socioculturals vinculades a l'educació i a la sostenibilitat per a l'intercanvi d'experiències i propostes. Els artistes i científics poden participar, per exemple, en les reunions del claustre.
- Incorporació de mediadors per tal de facilitar el contacte entre artistes, científics, entitats socioculturals i comunitat educativa.
- Inclusió de les arts en els projectes educatius dels centres, com a element transversal, i flexibilització i obertura dels centres per adaptar-se al treball per projectes i a les necessitats de la comunitat educativa.
- Creació d'un marc/pla de treball local que fomenti l'educació cultural per la sostenibilitat amb objectius a llarg termini.
- Oferta d'estímul econòmic i de reconeixement de projectes d'educació cultural per la sostenibilitat.

Competències clau per al desenvolupament sostenible

- Adaptació dels objectius d'aprenentatge definits per la UNESCO per a l'aplicació dels ODS a cada centre educatiu i sociocultural.
- Creació d'un espai d'intercanvi de bones pràctiques.

Repte general

Per tal de resumir els reptes esmentats anteriorment, s'ha optat per començar el debat amb aquesta proposta:

Com utilitzar les arts per treballar a l'escola i imaginar futurs més sostenibles.

Bones pràctiques

La llista següent presenta una sèrie de projectes i centres que treballen les arts, l'educació i la sostenibilitat, des de diverses perspectives:

[Projecte Idil·li](#)

[Projecte Llavors, de l'Escola Rubió i Ors \(Reus\)](#)

[Projecte Connexions \(espectacle Kiribati\)](#)

[Centre d'Art Contemporani i Sostenibilitat \(CACIS\). El Forn de la Calç \(Manresa\)](#)

[Món Natura Delta de l'Ebre](#)

[Món Natura Pirineus](#)

[La Ponte Ecomuseu \(Astúries\)](#)

[Mediterranean Mountainous Landscapes \(MEMOLA, Sierra Nevada\)](#)

[Fundación Cerezales Antonino y Cinia \(Lleó\)](#)

[Inland - Campo Adentro \(Madrid\)](#)

[Fundación César Manrique \(Lanzarote\)](#)

[Centro de Arte y Naturaleza \(Osca\)](#)

[Casa del Clima a Bremehafen \(Alemanya\)](#)

[Museu do Amanhã \(Brasil\)](#)

[Escola do \(Im\)possível \(Brasil\)](#)

Referències bibliogràfiques

Association of Finnish Children's Cultural Centers (2022). *Guide book for reactive Eco-crises. Art practice*. <https://lastenkulttuurifi/menetelmaopas/guide-book-for-reactive-eco-crisis-art-practise/>

Balta, J., Bashiron, H. (2021). «Cultura, medi ambient i emergència climàtica. Com actuar en l'àmbit de la gestió i polítiques culturals locals». Diputació de Barcelona. https://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/museus/03_gestio/01_sostenibilitat_ambiental/recursos_sostenibilitat/Cultura-medi-ambient-emergencia-climatica.pdf

Campaña Culture2030Goal (2022). «Un Objetivo Cultura es esencial para nuestro futuro común». <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/culturalrights/activities/2022-10-18/Concept-Note%20-CULTURE-GOAL-session-es.pdf>

Carbó, G. (2021). «La cultura a l'Agenda 2030». *Idees*. <https://revistaidees.cat/la-cultura-a-la-agenda-2030/>

Ciudades y Gobiernos Locales Unidos (CGLU) (2004). *Agenda 21 de la cultura*. <https://www.uclg.org/es/media/noticias/10-a%C3%B1os-de-agenda-21-de-la-cultura>

Ciudades y Gobiernos Locales Unidos & Culture 21. (2018). «La cultura en los objetivos de desarrollo sostenible: guía práctica para la acción local». https://www.uclg.org/sites/default/files/cultura_ods.pdf

Grau, G. (2020). «El pes de la cultura en el procés constitutiu dels Objectius de Desenvolupament Sostenible. Una oportunitat de reflexió». *Mnemòsine. Revista Catalana de Museologia*. <http://revista.museologia.cat/ct/article/el-pes-de-la-cultura-en-el-proces-constitutiu-dels-objectius-de-desenvolupament-sostenible-191>

Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, I., Shetabi, L., Yildirim, E. (2021). *Heritage and the Sustainable Development Goals: Policy Guidance for Heritage and Development Actors*. París: ICOMOS. <https://ocm.iccom.org/documents/icomos-heritage-and-sustainable-development-goals-policy-guidance-heritage-and>

López, M., Vega, M. i Loren, L. (2017). *El arte como herramienta para la educación ambiental*. Centro Nacional de Educación Ambiental. https://www.miteco.gob.es/es/ceneam/articulos-de-opinion/2017-07-08-abril-vega-loren_tcm30-419306.pdf

ONU (1992). *Agenda 21*. <https://www.un.org/spanish/esa/sustdev/agenda21/agenda21toc.htm>

REDS (2020). *Cultura y Desarrollo Sostenible. La dimensión cultural de la Agenda 2030*. <https://reds-sdsn.es/nueva-publicacion-cultura-desarrollo-sostenible/>

UNESCO (2010). *La Agenda de Seúl: Objetivos para el Desarrollo de la Educación Artística*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000190692_spa

UNESCO (2015). *Repensar l'educació. Vers un bé comú mundial?* <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000244219>

UNESCO (2017). *Educació per als Objectius de Desenvolupament Sostenible. Objectius d'aprenentatge*. <http://unesdocat.org/portfolio-items/publicacio-del-la-versio-en-catala-del-document-de-la-unesco-leducacio-e-pr-als-ods-objectius-daprenentatge/>